

รูปแบบการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา*

The Model of well-being promotion and social learning base on Buddhist

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (Phramaha Suthit Apakaro)**

สายชล ปัญญชิต (Saichol Panyachit)***

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคม โดยการมีส่วนร่วมของคณะสงฆ์ 2) ศึกษาการบูรณาการหลักการทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทย ปัจจุบัน 3) ศึกษารูปแบบของคณะสงฆ์ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคม สำหรับการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยมุ่งเน้นการผลักดันให้องค์กรคณะสงฆ์ในจังหวัดกลุ่มตัวอย่าง พัฒนาโครงการและทำงานร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งนี้กระบวนการทำงานพัฒนาและเป้าหมายของโครงการพัฒนานั้น จะมุ่งเน้นให้เกิดการมีส่วนร่วมในองค์กรทางสังคม อีกทั้งส่งเสริมการบูรณาการองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาให้เกิดการเผยแพร่ในสังคมมากยิ่งขึ้น

ผลการวิจัยพบว่า 1) ด้านการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมโดยการมีส่วนร่วมของคณะสงฆ์ พบว่า คณะสงฆ์ได้มุ่งเน้นการประยุกต์ใช้หลักธรรม เพื่อส่งเสริมบทบาทหน้าที่และการบริหารกิจการคณะสงฆ์ที่กำหนดไว้ในบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 6 ประการ คือ การปกครอง การศึกษา การเผยแผ่ การศึกษาสงเคราะห์ การสาธารณสงเคราะห์ และการสาธารณูปการสงเคราะห์ 2) ด้านการบูรณาการหลักการทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทยปัจจุบัน พบว่า แนวคิดและวิธีการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมเชิงพุทธ สามารถนำไปสู่การพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม ด้านพฤติกรรมสุขภาวะเชิงสร้างสรรค์ การพัฒนาจิตใจ ปัญญา และการสร้างพลังทางสังคมได้ 3) ด้านการพัฒนา รูปแบบของคณะสงฆ์ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคม พบว่า รูปแบบการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา สามารถพัฒนาบุคคลและสังคมตามหลัก “ภาวนา 4” คือ ประการที่หนึ่ง ภาวนา มุ่งเน้นการพัฒนากาย การฝึกอบรมกายให้รู้จักเป็นระบบ ระเบียบ และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาตนเอง รวมทั้งเข้าใจระบบความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพให้เกิดความยั่งยืน

* บทความวิจัย, ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักสนับสนุนสุขภาวะองค์กร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมโดยการมีส่วนร่วมของคณะสงฆ์ไทย ตลอดจนพัฒนารูปแบบของคณะสงฆ์ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมในเชิงพุทธบูรณาการ

** ดร. อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ และผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

*** รองผู้จัดการโครงการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อีเมลล์ yo4332@gmail.com

Abstract

The objectives of this research were to: 1) study the applied of Buddhhadham principle for well-being promotion and social learning by Sangha organization participated 2) study the integrated of Buddhist principle and social development in Thai contemporary and 3) develop model of Sangha organization for well-being promotion and social learning base on Buddhist. This research used qualitative research methodology and action research, focus on advance Sangha organization in representative sample provinces developed project and making a participatory with local government organization. In order that working process and main objectives of development projects emphasis social organization participation and support the Buddhist organization role to dissemination Buddhism in society.

The results were as follow: Firstly the application of Buddhhadham principle for well-being promotion and social learning by Sangha organization participated found that Sangha organization emphasis used Dhamma principle to support obligation in Sangha administration particularly under the Sangha Act of 1941 mission that is administration, education, dissemination, subsidize education, public welfare and construction and renovation of temples; Secondly the integrated of Buddhist principle and social development in Thai contemporary found that concept and approach of well-being promotion and social learning base on Buddhist conduce toward develop local environment management, creatively well-being behavior also with mindfulness and wisdom develop; Third develop model of Sangha organization for well-being promotion and social learning base on Buddhist found that the model of well-being promotion and social learning base on Buddhist make to develop human and social rely on Bhavana⁴ .

บทนำ

นับจากที่พระพุทธองค์ส่งพระสาวกไปประกาศศาสนาด้วยพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลายพวกท่านจงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่กุล และความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” หลักการดังกล่าวได้แนวทางสำหรับพระสงฆ์สาวกในการเที่ยวจาริกเพื่อประโยชน์และความสุขของมหาชน พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทยในราวพุทธศตวรรษที่ 2-3 หรือเมื่อประมาณ พ.ศ. 236 ด้วยการส่งพระสมณทูตไปในดินแดนต่างๆ ของพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์อินเดียในสมัยนั้น พระเถระ 2 รูป คือ พระโสณะและพระอุตตระได้เดินทางมายังดินแดนประเทศไทยซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่า “สุวรรณภูมิ” ดินแดนที่มีขอบเขตกว้างขวางมีประเทศต่างๆ รวมกันอยู่หลายประเทศทั้งพม่า เวียดนาม กัมพูชา ลาว มาเลเซีย ไทย และนับจากนั้นเป็นต้นมาอารยธรรมแห่งพระพุทธศาสนาได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย อีกทั้งมีการปรับตัวตลอดจนสร้างประเพณี วัฒนธรรมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไปจำนวนมากไปด้วย คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงไพจิตร (2557, 48-49) ได้สรุปการแผ่ขยายศรัทธาของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยว่า ศาสนาพุทธ

แบบเถรวาทไทย ได้รับการยอมรับและแผ่ไปได้อย่างรวดเร็วในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จากการติดต่อค้าขาย และปฏิสัมพันธ์ของผู้คน รวมทั้งการเปิดกว้างที่จะสนับสนุนให้ทุกคนมีความเท่าเทียมกัน เช่น ชายไทยทุกคนมี โอกาสที่จะบวชพระได้ ฆราวาสเองก็สามารถที่จะอุปถัมภ์ค้ำจุนพระพุทธศาสนาและเข้าถึงการนิพพานได้เช่นกัน เป็นต้น

การที่พระสงฆ์มีบทบาทและเป็นส่วนหนึ่งของวิวัฒนาการของสังคมไทยเรื่อยมา แม้จะมีการปรับเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นสถาบันที่เป็นหลักยึดเหนี่ยวทางความคิด จริยธรรมและจิตใจควบคู่กับ สถาบันการศึกษา จนท้ายที่สุดหลังการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 6 จึงเหลือเพียงบทบาทได้การศาสนาเป็น หลัก แต่ก็ถือว่าพระสงฆ์อยู่ร่วมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมในสังคมเรื่อยมา จาก การศึกษาของพระครูพิพิธสุตาทรและคณะ (2556) พบว่า พระสงฆ์ไทยนักพัฒนาได้มีอาศัยบทบาทการเผยแผ่ พระพุทธศาสนา ควบคู่ไปกับการทำงานพัฒนาสังคม ผ่านการจัดตั้งเครือข่ายเพื่อการพัฒนาศักยภาพองค์กรคณะ สงฆ์ร่วมกับประชาชนในพื้นที่ จนสามารถเกิดกลุ่มการทำงานลักษณะต่างๆ เช่น เครือข่ายสัจจะออมทรัพย์ เครือข่ายสวัสดิการชุมชน เครือข่ายชุมชนโปรดบายนมูข เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการของคณะสงฆ์ลักษณะนี้ ถือเป็น ต้นแบบสำคัญของการขยายตัวของเครือข่ายพระสงฆ์นักพัฒนามาในยุคปัจจุบัน

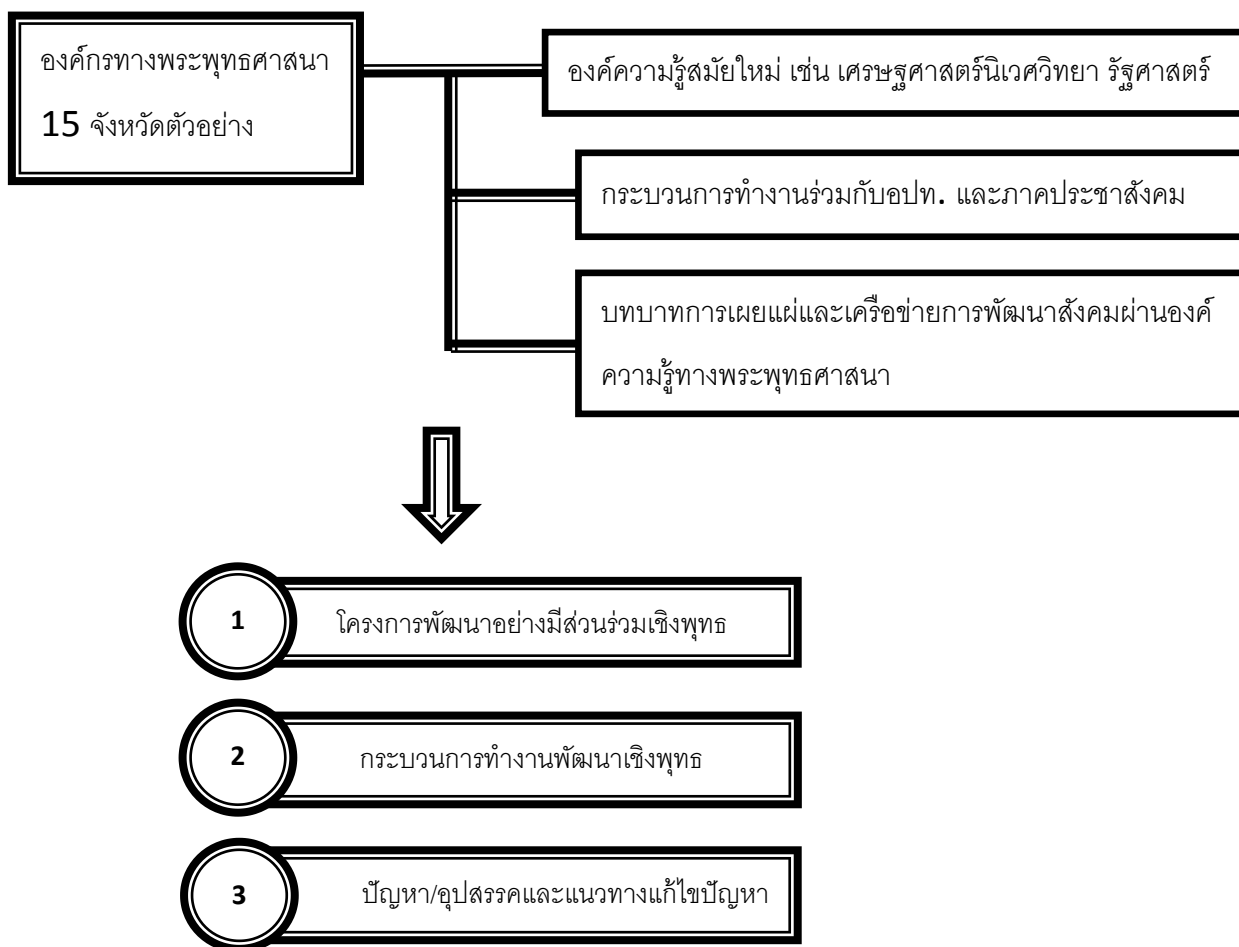
อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และกระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้าสู่ สังคมไทย ทำให้มีผลกระทบต่อการกระบวนการทำงานของฝ่ายต่างๆ รวมทั้งมีผลต่อการทำงานของพระสงฆ์ ประเพณี ค่านิยม และรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิม ถูกเปลี่ยนแปลงและท้าทายด้วยอำนาจของเทคโนโลยี และค่านิยมในระดับสากล ซึ่งมีผลทั้งทางบวกและทางลบต่อสังคมและพระพุทธศาสนา องค์ความรู้และ กระบวนการทำงานในมิติทางพระพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียว อาจจะไม่เพียงพอต่อการเรียนรู้และการอธิบาย ปรากฏการณ์ทางสังคม จำเป็นต้องอาศัยความรู้และศาสตร์ต่างๆ เข้ามาบูรณาการ เพื่อให้เกิดความเข้าใจใน ปรากฏการณ์นั้นๆ และสร้างกระบวนการใหม่ที่เกิดประโยชน์และความสุขแก่สังคม ในขณะเดียวกัน พระสงฆ์ก็ต้องปรับแนวคิดและบทบาทการทำงานของตนเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคม ด้วย การบูรณาการหลักการทางพระพุทธศาสนาเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ และปรับกระบวนการทำงานในลักษณะของ พหุภาคีที่อาศัยการมีส่วนร่วมและความร่วมมือจากภาครัฐ เอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาและการเสริมสร้างสุขภาวะของสังคม โดยจำเป็นต้องมีการเสริมสร้างการทำงานในเชิงรุกใน ลักษณะของ “การเปิดพื้นที่ทางสังคมและการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา”

ดังนั้น บทความวิจัยนี้ จึงสนใจที่ศึกษาและเสริมสร้างกระบวนการทำงานของพระสงฆ์ในระดับจังหวัด เพื่อให้คณะสงฆ์ได้เป็นแกนนำในการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคม ในลักษณะของการเปิดพื้นที่ทางสังคมและการเรียนรู้ อันจะเป็นการเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจในการพัฒนา จริยธรรมและการพัฒนาสังคมที่จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมในระยะยาว โดยมีเป้าหมายหลัก คือ การเผยแผ่ พระพุทธศาสนา การส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมและการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา การส่งเสริม การเรียนรู้และการพัฒนาบุคคลบนพื้นฐานของความดีงาม โดยคำนึงถึงความยั่งยืนของบุคคล สังคม สิ่งแวดล้อม และ การจัดการเพื่อคุ้มครองชีวิตที่ตีร่วมกัน รวมทั้งการบูรณาการแนวทางการทำงานของฝ่ายต่างๆ ที่สอดคล้องกับ สังคมและวัฒนธรรม อันจะเป็นการขับเคลื่อนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดสุขภาวะด้านกาย จิต ปัญญา และสังคมต่อไป

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมโดยการมีส่วนร่วมของคณะสงฆ์
- 2) เพื่อศึกษาการบูรณาการหลักการทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทยปัจจุบัน
- 3) เพื่อศึกษารูปแบบของคณะสงฆ์ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคม

กรอบแนวคิดการวิจัย

ได้แนวทางและสร้างความเข้าใจ ดังนี้

1. ประยุกต์หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมโดยการมีส่วนร่วมของคณะสงฆ์
2. การบูรณาการหลักการทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทยปัจจุบัน
3. เพื่อศึกษารูปแบบของคณะสงฆ์ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคม

วิธีดำเนินการวิจัย

1) **ขอบเขตด้านเนื้อหา** มุ่งเน้นการศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมของคณะสงฆ์และภาคีเครือข่ายในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคม โดยการบูรณาการแนวคิดทางพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่และภูมิปัญญาท้องถิ่นของคณะสงฆ์รุ่นใหม่ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา และการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์ ภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชนในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมไทยตามแนวพระพุทธศาสนา

2) **ขอบเขตด้านพื้นที่** ดำเนินการพัฒนากิจกรรมการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ ภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาชน ในพื้นที่ 15 จังหวัด โดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่และภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบด้วย ภาคเหนือ ได้แก่ จังหวัดพะเยา แพร่ เชียงใหม่ และพิษณุโลก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ ขอนแก่น มหาสารคาม สุรินทร์ อุบลราชธานี ภาคกลาง ได้แก่ จังหวัดราชบุรี สุพรรณบุรี สิงห์บุรี และปราจีนบุรี และภาคใต้ ได้แก่ จังหวัดสงขลา ยะลา และปัตตานี ทั้งนี้การเลือกกลุ่มจังหวัดนั้นจะเน้นการเลือกกลุ่มจังหวัดที่คณะสงฆ์มีการทำงานใกล้ชิดกับสถาบันการศึกษาของคณะวิจัย จึงถือเป็นการเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบยึดจุดมุ่งหมายของการศึกษาวิจัยเป็นหลัก โดยวิธีการเช่นนี้ ชาย โปธิสิตา (2550) ได้สรุปว่าคือการที่เราเลือกผู้ให้ข้อมูลที่สามารให้ข้อมูลที่ประโยชน์กับการวิจัยมากที่สุด ซึ่งเราจะเรียกกลุ่มตัวอย่างเหล่านั้นว่าผู้ให้ข่าวสำคัญ(key informants) โดยการที่ผู้วิจัยใช้พื้นที่หลายพื้นที่เพราะจะเป็นการยืนยันว่าข้อมูลที่ได้นั้นมีความหลากหลายและเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยมากที่สุด(ชาย โปธิสิตา, 2550: 127 – 129)

3) **ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ** ในการศึกษาได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง (Purposive Selection) ตามความสำคัญของการศึกษา ทั้งนี้แต่ละจังหวัดจะเน้นสัมภาษณ์เชิงลึกกับนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา พระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบลและผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่มีส่วนดำเนินกิจกรรมการพัฒนาร่วมกับคณะสงฆ์ จำนวน 20 รูป/คนต่อ 1 จังหวัด รวมเป็น 300 รูป/คนใน 15 จังหวัด

การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล

1) สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเพื่อรวบรวมข้อมูลนั้น แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะกล่าวคือ ประการที่หนึ่งใช้การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary study) เพื่อค้นหาข้อมูลความรู้เกี่ยวกับแนวคิด หลักการทางพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ เช่น เศรษฐศาสตร์ การพัฒนาที่ และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในอธิบายแนวทางการพัฒนาบุคคลและสังคม เพื่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่การสร้างสังคมที่มีคุณภาพชีวิต สุขภาวะที่ดี ประการที่สองใช้การศึกษาภาคสนามจากการลงมือปฏิบัติการขับเคลื่อนกิจกรรมการพัฒนาในพื้นที่ และการประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) ร่วมกับพระเถระ เจ้าคณะปกครอง พระสังฆาธิการ พระนักพัฒนา นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ประชาชนท้องถิ่น เครือข่าย องค์กรภาคประชาชน มหาวิทยาลัยสงฆ์ หรือกลไกหน่วยงานสนับสนุนอื่นๆ ที่มีกระบวนการทำงานเชิงบูรณาการกับเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ในสังคม

2) การวิเคราะห์ข้อมูล เน้นการวิเคราะห์ข้อมูลความรู้ในเชิงคุณภาพจากเอกสาร การสัมภาษณ์ การประชุมสัมมนา การสุนทรียสนทนา จากการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาเชิงปฏิบัติการ รวมทั้งข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อให้กระบวนการที่ได้จากการศึกษาตามวัตถุประสงค์ นอกจากนี้ยังมีการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลความรู้ โดยใช้กรอบพุทธศาสนากับการพัฒนาเป็นแนวการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิจัย

1) ด้านการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมโดยมีส่วนร่วมของคณะสงฆ์ไทย

จากการวิจัยพบว่า กลุ่มคณะสงฆ์ที่เป็นกลุ่มตัวอย่างของการศึกษามีแนวทางการบูรณาการและการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมใน 4 ลักษณะ ประการที่หนึ่ง การประยุกต์ใช้โดยอาศัยบทบาท หน้าที่และการบริหารกิจการคณะสงฆ์ที่กำหนดไว้ในบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 6 ประการ คือ การปกครอง การศึกษา การเผยแผ่ การศึกษาสงเคราะห์ การสาธารณสงเคราะห์ และการสาธารณูปการ ซึ่งการประยุกต์ใช้โดยอาศัยบทบาท หน้าที่ดังกล่าว เป็นการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมทั้งเพื่อการปกครอง การศึกษา การเผยแผ่ การศึกษาสงเคราะห์ โดยมีหลักพุทธธรรมที่สำคัญ เช่น มรรคมีองค์ 8 อปริหานิยธรรม 7 สังคหวัตถุ 4 อิทธิบาท 4 ไตรสิกขา พรหมวิหารธรรม 4 เป็นต้น โดยมีการบูรณาการตามระบบบริหารกิจการคณะสงฆ์ที่กำหนดไว้ในแต่ละด้าน ตัวอย่างเช่น ด้านการเผยแผ่ กรณีของคณะสงฆ์จังหวัดแพร่ที่ได้ดำเนินการจัดโครงการพัฒนาคุณภาพการศึกษาและการเผยแผ่แก่พระภิกษุสามเณรและประชาชน เยาวชนในจังหวัดแพร่ (โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์) และพัฒนาศักยภาพหน่วยอบรมประชาชนประจำจังหวัด อำเภอและโครงการตำบล (อปจ., อปอ., อปต.) โดยมีการประยุกต์หลักพุทธธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อบูรณาการที่สอดคล้องกับโครงการวิจัย คือ การพัฒนาจิตและเจริญปัญญา ของศูนย์การศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และการจัดปฏิบัติธรรมแก่ประชาชนของหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล เป็นไปตามหลักการ 8 ประการ ที่มหาเถรสมาคมกำหนด คือ ด้านศีลธรรมและวัฒนธรรม ด้านสุขอนามัย ด้านสัมมาชีพ ด้านสันติสุข ด้านศึกษาสงเคราะห์ ด้านกตัญญู กตเวทิตาธรรม ด้านสามัคคีธรรม ด้านสาธารณสงเคราะห์ การจัดกิจกรรมพัฒนาจิตและเจริญปัญญา

ประการที่สอง การประยุกต์ใช้โดยอาศัยปัญหาของวัดและชุมชนเป็นฐานในการพัฒนาซึ่งเป็นไปตามหลักอริยสัจ 4 ที่มองถึงปัญหา ความทุกข์ ต้นตอแห่งความทุกข์ ปัญหา แล้วจึงหาทางแก้ไขโดยใช้กระบวนการแห่งมรรคมีองค์ 8 หรือกระบวนการที่ถูกต้อง โดยเริ่มต้นจากการมีมุมมองที่เป็นสัมมาทิฐิ มีความคิดสร้างสรรค์ มีการกระทำทางกาย วาจา ใจที่ถูกต้อง มีสติปัญญาในการดำเนินการ จึงทำให้สามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้

ประการที่สาม การประยุกต์ใช้โดยอาศัยการเรียนรู้และความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นกระบวนการที่อาศัยภูมิปัญญา การเรียนรู้ กลไกและภาคีการพัฒนาที่มีในสังคมเป็นปัจจัยในการขับเคลื่อนกิจกรรมการเรียนรู้และการเสริมสร้างสุขภาวะของสังคม ผลที่เกิดขึ้นทำให้สังคมมีการเรียนรู้และในขณะเดียวกันก็มีการสร้างความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลเพื่อประโยชน์และการพัฒนาของสังคมโดยอาศัยหลักการทางพระพุทธศาสนา

ประการที่สี่ การบูรณาการและการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมร่วมกับศาสตร์สมัยใหม่ ในมิตินี้เป็นการใช้แนวคิด มุมมอง และหลักการทางพระพุทธศาสนากับศาสตร์ร่วมสมัย เพื่อนำไปสู่การจัดการที่เหมาะสมกับ

สภาพการณ์ องค์ความรู้ และกระบวนการที่เกิดขึ้นในสังคม อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและเชื่อมโยงการทำงานในมิติต่างๆ เช่น การศึกษา สิ่งแวดล้อม การจัดการเครือข่าย การเสริมสร้างพลังของชุมชน เป็นต้น โดยการบูรณาการและการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมสามารถสรุปเป็นแผนภาพดังนี้

2) ด้านการบูรณาการแนวคิดหลักการทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมไทยปัจจุบัน

ในการวิจัยเอกสารในแนวคิดนั้น หลักการทางพระพุทธศาสนาและศาสตร์ต่างๆ สามารถผสมผสานในสาระสำคัญต่างๆ ได้เป็นอย่างดี โดยหลักการทางพระพุทธศาสนาไม่มีความขัดแย้งหรือต่อต้านแนวคิดในศาสตร์ดังกล่าว แต่ยังสามารถนำเสนอให้เห็นมุมมองใหม่ที่สอดแทรกจริยธรรมเข้าไปกับศาสตร์ดังกล่าวให้มีความเป็นศาสตร์สากลมากขึ้นในลักษณะของการเสริมสร้างเพื่อให้เกิดประโยชน์และความสุขของบุคคลและสังคม ส่วนวิธีการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมเชิงพุทธที่มีการบูรณาการศาสตร์ต่างดังกล่าว โดยมีการถอดบทเรียนจากชุมชนและองค์กรในสังคมไทยนั้น สามารถสรุปแนวทางการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับศาสตร์ต่างๆ ได้ 3 ประเด็น ดังนี้

ประการที่หนึ่ง ด้านการบูรณาการแนวคิด หลักการทางพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ที่เกี่ยวข้อง เช่น เศรษฐศาสตร์ ศาสตร์แห่งการบริหารองค์กร คือ รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ และนิเวศวิทยา การพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้งภูมิปัญญาไทยนั้นจะเห็นได้ว่า แนวคิด หลักการทางพระพุทธศาสนามีหลักการที่สอดคล้องกับศาสตร์สมัยใหม่ต่างๆ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย โดยได้แสดงหลักการที่แสดงถึงความยั่งยืน ความสมดุลของการดำรงชีวิต การใช้จ่ายและการบริโภคตามแนวเศรษฐศาสตร์ โดยมองว่าบุคคลและสังคมจะต้องมีจริยธรรมคู่กับการบริโภค ในขณะที่ศาสตร์แห่งการบริหารจัดการและการปกครองหรือธรรมาภิบาลนั้น พระพุทธศาสนาได้เสนอแนะต่อการบริหารว่า บุคคล องค์กร และสังคมจะต้องมีการบริหารงานที่มีความยุติธรรม เท่าเทียม สร้างประโยชน์และความสุขให้เกิดขึ้น ส่วนหลักนิเวศวิทยาพระพุทธศาสนาเน้นการสร้างสมดุลแห่งการดำรงอยู่อย่างไม่เบียดเบียน การรู้จักใช้อย่างเหมาะสมเพื่อที่จะให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อบุคคลและสรรพสิ่ง

ประการที่สอง ด้านกระบวนการ จากกรณีศึกษาทั้ง 3 กลุ่มสาขาวิชานั้น จะเห็นได้ว่า ชุมชนและองค์กรในสังคมสามารถนำแนวคิด หลักการทางพระพุทธศาสนาไปบูรณาการและสร้างกระบวนการเรียนรู้ขึ้นมาใหม่ภายใต้บริบทที่เหมาะสม จนนำไปสู่การสร้างสรรค์สิ่งใหม่หรือมีความเหมาะสม เช่น การประยุกต์เศรษฐศาสตร์สู่การสร้างความรักดีต่อสังคมขององค์กรธุรกิจที่เริ่มต้นจากภายใน สู่ภายนอก การนำหลักพุทธธรรมและกิจกรรมเชิงพุทธไปสู่การบริหารจัดการองค์กรและชุมชนให้มีระบบการบริหารจัดการที่เหมาะสมเพื่อให้เป็นองค์กรที่มีจริยธรรมในการดำเนินการ นอกจากนี้ยังเน้นการพัฒนาให้มีความสุจริต โปร่งใส ทำงานโดยปราศจากอคติ ในขณะที่การบูรณาการหลักนิเวศวิทยานั้น สามารถนำไปสู่การสร้างสมดุลของดิน น้ำ ป่า หรือทรัพยากรธรรมชาติ จนทำให้ประชาชนพึ่งพาตนเองได้ มีการสร้างพลังของชุมชนที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของบุคคลและสังคมตามหลักของการพัฒนาที่ยั่งยืน

ประการที่สาม ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม จากกรณีศึกษาจะพบว่า ชุมชนและองค์กรในสังคมสามารถเชื่อมโยงการทำงานร่วมกันของฝ่ายต่างๆ ได้ ทั้งภาครัฐ เอกชน พระสงฆ์ สถาบันการศึกษา องค์กรชุมชน และภาคประชาชนในการสร้างพลังของการเรียนรู้ กระบวนการกลุ่ม จนนำไปสู่การพัฒนาเชิงพื้นที่และเชิงประเด็นที่ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนและสังคม ซึ่งในอดีตเรียกว่า “หลักบวร” หรือบ้าน วัด โรงเรียน แต่ในปัจจุบันเน้น “พหุภาคีในการพัฒนาและการมีส่วนร่วม” ซึ่งจากการศึกษาพบว่า โครงการที่ภาคส่วนต่างๆ

ดำเนินการนั้น หากมาจากการมีส่วนร่วมของประชาชน ภาครัฐ พระสงฆ์ ผู้นำศาสนา และภาคีการพัฒนาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ เอกชนก็จะทำให้การโครงการนั้นประสบผลสำเร็จ

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า แนวคิดและวิธีการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมเชิงพุทธจากกรณีศึกษาของชุมชนและองค์กรในสังคมไทย สามารถนำไปสู่การพัฒนาด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม การพัฒนา ด้านพฤติกรรมสร้างสรรค์ การพัฒนาจิตใจ ปัญญา และการสร้างพลังทางสังคมได้ โดยมีพระสงฆ์และภาคีการพัฒนาในพื้นที่ต่างๆ ร่วมเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนและการพัฒนา โดยมีการบูรณาการคน องค์กร ความรู้ และกระบวนการตามที่กล่าวแล้ว โดยมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์และความสุขหรือสุขภาวะของสังคม

3) ด้านรูปแบบของคณะสงฆ์ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคม

จากการวิจัยพบว่า รูปแบบการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ทางสังคม โดยเชื่อมโยงจากประสบการณ์การทำงานของพระสงฆ์และชุมชนในพื้นที่การศึกษาใน 15 จังหวัด จะต้องพัฒนาบุคคลและสังคมตามหลัก “ภาวนา 4” คือ ประการที่หนึ่ง กายภาวนา มุ่งเน้นการพัฒนากาย การฝึกอบรมกายให้รู้จักเป็นระเบียบ ระเบียบสามารถเชื่อมโยงกับสิ่งทั้งหลายภายนอกในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ รวมถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพให้เกิดความยั่งยืน

ประการที่สอง สีลภาวนา มุ่งเน้นการเจริญศีลหรือพัฒนาความประพฤติให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนสร้างเดือดร้อนเสียหายกับตนเองและผู้อื่น ให้มีการอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแบ่งปันกันและกัน

ประการที่สาม จิตภาวนา มุ่งเน้นการพัฒนาจิตใจ การฝึกอบรมจิตใจให้มีความเข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทนมีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

ประการที่สี่ ปัญญาภาวนา มุ่งเน้นการเจริญปัญญาหรือการพัฒนาปัญญาให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

หลักภาวนา 4 นี้ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นคุณของบุคคล ถ้าบุคคลมีการพัฒนาตามหลักดังกล่าว ย่อมมีสุขภาวะหรือบรรลุถึงความสุขในระดับต่างๆ ได้ตั้งแต่ในระดับโลกียะหรือระดับความสุขทั่วไปในโลกจนถึงโลกุตระอันเป็นความสุขที่ปลอดจากการปรุงแต่งจากวัฏธุระธรรมทั่วไป ซึ่งคล้ายกับแนวคิดเรื่องสุขภาวะทางสังคมที่มุ่งไปสู่การพัฒนาด้านกาย จิต ปัญญา และสังคม

จากหลักการดังกล่าว คณะผู้วิจัยได้กำหนดองค์ประกอบ เกณฑ์ชี้วัดด้านสุขภาวะตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อที่จะได้หาแนวทางการพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้เชิงพุทธบูรณาการ โดยนำมาจัดเป็น 4 องค์ประกอบหลักของการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธ โดยมีเกณฑ์ชี้วัดย่อยอีกจำนวนหนึ่ง พร้อมทั้งนำเสนอวิธีการเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ เพื่อเป็นรูปแบบของการประยุกต์ใช้และการบูรณาการหลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมจำนวน 4 ด้าน ดังนี้

1) สุขภาวะทางกาย (Physical Health) หมายถึง ภาวะของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุหรือทางกายภาพ เพื่อตอบสนองความสุข สามารถรับรู้อารมณ์ที่น่าปรารถนา น่ารัก น่าใคร่ น่าพอใจต่างๆ เช่น ได้เห็นภาพที่สวยงาม ได้ยินเสียงที่ไพเราะ โดยเป็นการเสพอารมณ์ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง 5

ได้ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) การบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค การใช้เทคโนโลยี เป็นไปด้วยสติและเพื่อปัญญา ซึ่งจัดเป็นความสุขอันเป็นวิสัยของโลก แบ่งเป็นองค์ประกอบ 4 องค์ประกอบย่อย คือ

1) สุขภาวะทางกาย หมายถึง ภาวะของบุคคลที่มีสุขภาพแข็งแรง สมบูรณ์ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ การมีสุขภาพทางกายที่ดี เช่น มีร่างกายที่แข็งแรง สมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้ การดูแลสุขภาพ การบริโภคอาหารแบบพอประมาณ คำนึงถึงประโยชน์ต่อร่างกาย

2) การจัดการความสัมพันธ์ต่อสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ หมายถึง การรู้เท่าทันการใช้เทคโนโลยี การรู้จักพิจารณาก่อนการบริโภคใช้สอยสิ่งของในชีวิตประจำวัน

3) การจัดการและมีสภาพแวดล้อมที่ดี หมายถึง การอาศัยอยู่ในชุมชน องค์กร หรือสังคมที่ดี ดินฟ้าอากาศที่เหมาะสม สะอาด และส่งเสริมสุขภาพ เช่น ที่อยู่อาศัยสะอาด มีปัจจัย 4 เพียงพอในชุมชน คนในสังคมเป็นคนดี

4) การจัดการทรัพย์สินโดยชอบธรรม หมายถึง ภาวะของการหาทรัพย์สินจากการประกอบอาชีพด้วยความขยันหมั่นเพียร มีทรัพย์สินเพียงพอต่อการใช้จ่ายเลี้ยงตัวเอง เลี้ยงดูครอบครัว ไม่มีภาระหนี้สิน

2) สุขภาวะทางสังคม (Moral Health) หมายถึง ความรู้สึก ความสะดวก ปลอดภัยในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในครอบครัว และในสังคมที่ไม่มีการเบียดเบียน ทำร้ายซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างสรรค์สังคม อันเป็นพื้นฐานของการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ความสัมพันธ์ในสังคมที่เอื้อต่อการพัฒนาบุคคลให้มีความเจริญงอกงามและการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข แบ่งเป็นองค์ประกอบ 4 องค์ประกอบย่อย คือ

1) ครอบครัวเป็นสุข หมายถึง สมาชิกในครอบครัวมีสัมพันธภาพที่ดี มีการเสียสละ มีน้ำใจ เกื้อกูลกัน การมีธรรมะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในครอบครัว การมีความอดทนและอภัยซึ่งกันและกัน

2) ความรักสามัคคีในสังคม หมายถึง การอยู่ร่วมกันในชุมชน องค์กร หรือสังคมอย่างสันติสุข มีความประพฤติดีงาม มีระเบียบวินัยในการอยู่ร่วมกัน การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นที่ถูกต้อง มีประโยชน์ต่อสังคม

3) การสงเคราะห์ต่อผู้อื่น หมายถึง การอยู่ร่วมกันในชุมชน องค์กร หรือสังคมที่มีการแบ่งปัน สิ่งของและให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น การให้กำลังใจผู้อื่น การทำประโยชน์ต่อสังคม การพูดจาให้เกียรติกันต่อผู้อื่น มีความเป็นธรรม เสมอภาค ไม่เอาเปรียบกันในสังคม

4) การเสริมสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน หมายถึง สมาชิกในชุมชน องค์กร หรือสังคมมีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ไม่เบียดเบียนชีวิตผู้อื่น การไม่เบียดเบียนทรัพย์สิน ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้อื่น การอยู่ในสังคมที่ไม่หวาดระแวงต่อกัน การประพฤติตนอยู่ในกรอบของศีล 5

3) สุขภาวะทางจิตใจ (Emotional Health) หมายถึง การมีส่วนประกอบทางด้านคุณธรรม ความดีงามภายในจิตใจ เช่น มีความเมตตา กรุณา ความขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ ผ่องใส สดชื่น เบิกบาน เป็นสุข ไม่ขุ่นมัวด้วยอารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบที่จะมีกระทบต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน รวมทั้งการมีสภาวะแห่งจิตใจที่มีความสำคัญ แซ่มนั้น ไม่ขุ่นมัวด้วยอำนาจของความโลภ ความโกรธ ความหลง อันเป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง

หรือความทุกข์ภายในจิตใจของตนเองซึ่งสามารถแบ่งระดับของความทุกข์ออกเป็นเชิงปริมาณที่วัดค่าจากความรู้สึกภายในจิตใจได้ สามารถแบ่ง 4 องค์ประกอบย่อย คือ

1) การมีสุขภาพจิตที่เข้มแข็ง หมายถึง การมีอารมณ์แจ่มใส จิตใจเบิกบาน การมองโลกในแง่ดี การมีจิตใจปลอดโปร่ง ผ่อนคลาย ไม่เศร้าหมอง การควบคุมตนเองในการกระทำสิ่งไม่ดีงาม การมีเชื่อมั่นว่าตนเป็นที่พึ่งแห่งตนได้

2) การมีสมรรถภาพแห่งจิตที่ดี หมายถึง ภาวะของบุคคลที่แสดงออกด้านคุณธรรมทั้งหลายในลักษณะต่างๆ เช่น ความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน ความอดทนในการดำเนินชีวิต การมีสมาธิแน่วแน่ในการทำงาน การมีสติที่ดีในการดำเนินชีวิต

3) การคุณภาพแห่งจิตดี หมายถึง สภาพความรู้สึกทางจิตใจที่แสดงออกมาในลักษณะต่างๆ เช่น ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และโอบอ้อมอารีต่อผู้อื่น ความกรุณาอยากช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ การระลึกถึงและตอบแทนบุญคุณผู้อื่น การยกย่องและชื่นชมคุณค่าแห่งการทำความดีของผู้อื่น การใช้วาจาแนะนำให้ผู้อื่นทำความดี

4) ความภาคภูมิใจและความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง หมายถึง สภาพความรู้สึกพอใจและเชื่อมั่นในตัวเอง การมีคุณค่าต่อสังคม ความเชื่อมั่นในการแก้ปัญหาในชีวิตได้ ความพอใจในสถานะทางสังคม เช่น เกียรติยศ ฐานะตำแหน่ง หน้าที่การงาน บริวาร ที่ตนเองได้มาอย่างชอบธรรม

4) สุขภาวะทางปัญญา (Intellectual Health) หมายถึง การมีสติปัญญา ความเชื่อ ความรู้ ความเห็น ความเข้าใจชีวิตและโลกอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง สามารถอยู่กับความเป็นจริงของโลกและชีวิตได้อย่างปกติสุข มองเห็นและเข้าใจกับสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง มีเหตุผล สามารถพิจารณาเห็นปัจจัยต่างๆ อันเป็นสาเหตุของความสุขและความทุกข์ในชีวิตได้ การใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาและดับทุกข์ได้ นอกจากนี้ยังรวมถึง ผลที่เกิดขึ้นจากการใช้ปัญญาในระดับต่างๆ นับตั้งแต่การดำรงชีวิต ไปจนถึงการเข้าในชีวิตของมนุษย์และสรรพสิ่งที่ถูกต้อง เป็นธรรม หรือเป็นสภาวะแห่งการไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ ที่ก่อให้เกิดความสุขและความทุกข์ของมนุษย์และสังคม แบ่งเป็น 6 ประกอบย่อย คือ

1) การเห็นคุณค่าในพัฒนาคุณภาพชีวิต หมายถึง การแสวงหาความรู้สิ่งใหม่ๆ การเร่งขวนขวายทำความดี การใช้ชีวิตแบบไม่ประมาท

2) การเสียสละเพื่อความสุขส่วนรวม หมายถึง การเสียสละผลประโยชน์ส่วนตน เพื่อส่วนรวม การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวม การช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์

3) การรู้เท่าทันในการใช้ชีวิต หมายถึง การรู้เท่าทันและเห็นโทษในการเสพความสุขเกินความพอดีการยอมรับความเปลี่ยนแปลงของชีวิตและการรับรู้สิ่งต่างๆตามความเป็นจริง การรักษาใจให้สงบและปล่อยวาง

4) การรู้จักใช้ชีวิตแบบพอเพียง หมายถึง การรู้จักพิจารณา รู้จักคิดอย่างมีเหตุผลในการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง การไม่ยึดติดกับวัตถุ ไม่ตกเป็นทาสของวัตถุ ความพอประมาณในการบริโภคปัจจัย 4

5) การมีหลักธรรมะในการดำเนินชีวิต หมายถึง การมีคุณธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการดำเนินชีวิต การฝึกอบรมสมาธิ การไม่กระทำบาปทั้งทางกายและทางใจ

6) การมีความสุขในทางธรรม หมายถึง การศรัทธาเลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง ความซาบซึ้งใจในการทำความดี การไม่ยึดถือ ยึดติดกับสิ่งที่ความชอบหรือสิ่งที่ชัง การมีความสุขในการใช้ชีวิตอย่างสงบ การไม่หวั่นไหวต่อสิ่งต่าง ๆ ที่มากระทบ การมีจิตใจอิสระ สงบเย็นไม่พึ่งพาวัตถุภายนอก

ข้อเสนอแนะ

การที่จะส่งเสริมการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา ควรมีการพัฒนากระบวนการและกลไกของคณะสงฆ์ ชุมชน และภาคีการพัฒนาที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่การเสริมสร้างสุขภาวะที่ดีของบุคคลและสังคม เพื่อให้บุคคลเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้และการสร้างประโยชน์สุขตามแนวพระพุทธศาสนา ในขณะที่สังคมมีความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืน จากผลการศึกษาวิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ระดับนโยบาย

- 1) ควรมีการนำหลักการทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการกับศาสตร์ใหม่ ภูมิปัญญาสากล ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการพัฒนาสังคม
- 2) ควรมีการประสานกับภาคส่วนต่างๆ ในสังคม เช่น ภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน ประชาชน และกลุ่มองค์กรที่ทำงานในพื้นที่โดยอาศัยกิจกรรม ประเพณี ความเชื่อของชุมชนเป็นพื้นฐานในการพัฒนา เพื่อนำไปสู่ประโยชน์สุขและการเสริมสร้างสุขภาวะของบุคคลและสังคม
- 3) ควรมีการกำหนดบทบาทและความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ให้เหมาะสม โดยเริ่มต้นจากการพัฒนาสมรรถนะของพระสงฆ์ให้เหมาะกับการปฏิบัติงานในพื้นที่และการเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม
- 4) จากการเปิดพื้นที่ทางสังคมในลักษณะของโครงการพัฒนาที่พบว่า มีประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคม ดังนั้น ควรมีการเปิดพื้นที่ทางสังคมและการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา หรือการทำงานในเชิงรุกเพื่อให้เยาวชน คนรุ่นใหม่ ได้เรียนรู้จากวิถีแห่งพุทธะและการปฏิบัติจากการทำงานที่สร้างสรรค์
- 5) ควรมีการส่งเสริมการเรียนรู้ด้านจิตวิญญาณและการปฏิบัติภาวนาอย่างต่อเนื่อง โดยการเสริมสร้างกลไกการปฏิบัติงานตั้งแต่ในระดับพื้นที่ ระดับจังหวัดหรือภาคีเครือข่าย และระดับนโยบาย เพื่อให้มีการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

ระดับภาคีการพัฒนาในพื้นที่หรือในระดับจังหวัด

- 1) ในระดับจังหวัด คณะสงฆ์และภาคีการพัฒนา เช่น ภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคประชาชน ภาคเอกชน ควรมีการเสริมสร้างเครือข่ายการพัฒนาในระดับพื้นที่เพื่อให้เป็นเวทีการเรียนรู้ของพระสงฆ์ ประชาชน และการทำงานของฝ่ายต่างๆ โดยอาจมีการประยุกต์ใช้หลักการทางพระพุทธศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดำเนินการ เช่น การจัดโครงการพัฒนาเยาวชนในพื้นที่ โครงการพัฒนาด้านสุขภาวะ และการพัฒนาคุณผู้สูงอายุ เป็นต้น
- 2) ควรมีการส่งเสริมทำงานด้านต่างๆ ของพระสงฆ์ คือการพัฒนาในพื้นที่ เช่น คณะทำงานด้านการศึกษา สิ่งแวดล้อม สุขภาพชุมชน การป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด เป็นต้น เพื่อตอบสนองต่อความ

ต้องการของประชาชน และการพัฒนากิจการคณะสงฆ์ 6 ประการ การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของพื้นที่ เพื่อ
นำไปสู่การจัดการด้านสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคม

3) ควรมีการส่งเสริมการเรียนรู้ของคณะสงฆ์และภาคีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยผ่านกิจกรรมการ
ทำงาน/โครงการพัฒนาในพื้นที่ ในลักษณะของการทำงานเชิงรุก เช่น การพัฒนาชุมชน การจัดกิจกรรมเพื่อสังคม
การเรียนรู้ผ่านระบบการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ ผ่านการทำงานของพระสงฆ์นักพัฒนาในพื้นที่ด้วย
การศึกษาดูงานและการทำงานร่วมกัน เป็นต้น

4) พระสงฆ์และภาคีการพัฒนาด้านสุขภาวะ ควรมีการประสานความร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ ใน
พื้นที่จังหวัดอย่างต่อเนื่อง โดยนำหลักการพระพุทธศาสนา ศาสตรสมัยใหม่ กับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนา
เชิงพื้นที่โดยมีการเชื่อมโยงกับการทำงานของภาครัฐในเชิงบูรณาการ เช่น มีศูนย์ประสานงานร่วมของภาครัฐ
เอกชน พระสงฆ์ คล้ายกับศูนย์ประสานของมูลนิธิอีกเมืองน่าน ของจังหวัดน่าน เป็นต้น

5) คณะสงฆ์ในพื้นที่ควรให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และแนวปฏิบัติของคณะสงฆ์ที่ทำงานในด้าน
ต่างๆ เช่น การศึกษา การเผยแผ่ การพัฒนา การปฏิบัติธรรม เป็นต้น เพื่อหาเป้าหมายร่วมของการพัฒนาเพื่อสุข
ภาวะและการเรียนรู้ของสังคม โดยยึดหลักพระธรรมวินัย องค์ความรู้ในศาสตร์สาขาต่างๆ และความหลากหลาย
ของสังคมสมัยใหม่

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กาญจนา ดันโพธิ์. (2556). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สารัตถะในงานประพันธ์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุต
โต)” Veridian E-Journal SU ปีที่ 6, ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน): 479-492.

คริส เบเคอร์ และผาสุก ผงไผจิต. (2557). **ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

จักรกริช สังขมณี, สายชล ปัญญชิต และสุวิญ รักษ์ตย์. (2556). **การบริหารจัดการองค์กรและการสร้าง
เครือข่ายทางสังคมของขบวนการพุทธใหม่ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ชลวิทย์ เจียรจิตต์. (2557). **พุทธเศรษฐศาสตร์เพื่อการพัฒนาสังคม**. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างสุขภาวะ
และการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย.

พระครูพิพิธสุตาทรร และคณะ. (2556). **การบริหารจัดการองค์กรและการสร้างเครือข่ายทางสังคมของกลุ่ม
สังฆพัฒนาเพื่อชีวิตและชุมชน**. พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาล
งกรณราชวิทยาลัย.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตโต). (2547). **พระพุทธศาสนาในประเทศไทยสมัยปัจจุบัน: Buddhism in
contemporary Thailand**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2541). **การพัฒนาที่ยั่งยืน = Sustainable development**. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิโกลดคิมทอง.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2548). **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ (Buddhist economics)**. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร. (2553). **ตัวชี้วัดความสุข: กลยุทธ์การสร้างและการใช้เพื่อชุมชนเป็นสุข**. กรุงเทพฯ: สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ. (2556). **การพัฒนาระบบการบริหารจัดการและการสร้างเครือข่ายองค์กรพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. นนทบุรี: สำนักสนับสนุนสุขภาวะองค์กร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร และสายชล ปัญญชิต. (2556). “รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา” **วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ** ปีที่ 16 ฉบับที่ 1 (มกราคม-ธันวาคม): 115-127.
- สายชล ปัญญชิต และคณะ. (2557). **รายงานการศึกษาและดำเนินโครงการสังฆพัฒนาเสวนา: แนวคิดอุดมการณ์และการสร้างเครือข่ายทางสังคม**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (เอกสารอัดสำเนา).

ภาษาต่างประเทศ

- Chris De Boer. (2013). "Buddhist values, sustainability and leadership." **Veridian E-Journal SU** Vol.6, No.1 (January–April): 1-10.
- Ulrich Beck. (2006). “Living in the world risk society” In *Economy and Society*, 35: 3. Pp. 329-345.

Translated Thai Reference

- Chris Baker and Pasuk Phongpaichit. (2014). **A history of Thailand**. Bangkok: Matichon Publishing.
- Jearajit, C. (2014). **Buddhist economics for social development**. Bangkok: The well-being and Learning Promotion Base on Buddhist, Buddhist Research Institute Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Panyachit, S. and others. (2014). **The report of Sangha seminar: concept ideology and social network promotion**. Phranakhon Si Ayutthaya: Buddhist Research Institute Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Phra Bhramagunabhorn (P.A. Payutto). (2005). **Buddhist economics**. Bangkok: Sahadhammik.
- Phra Dhammapitaka (P.A. Payutto). (1998). **Sustainable development**. Bangkok: Komol-Keemthong Foundation.
- Phrakrupipitsutrathorn and Others. (2013). **The development of management and social networks of Sangha for life and community**. Phranakhon Si Ayutthaya: Buddhist Research Institute Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

- Phramaha Suthit Aphakaro. (2010). **Sustainable community happiness indicators**. Bangkok: Learning and Empowerment for Healthy Communities Institute.
- Phramaha Suthit Aphakaro and Others. (2013). **The development of management and network of Buddhist organizations in Thailand**. Nonthaburi: Health Promotion in Organizations Section, Thai Health Promotion Foundation.
- Phramaha Suthit Aphakaro and Panyachit, S. (2013). “The model of social learning network in Buddhist tourism” **Journal of Social Science Srinakharinwirot University** Vol.16, No.1 (January-December): 115-127.
- Phra Thepsopol (Prayoon Dhammachitto). (2004). **Buddhism in contemporary Thailand**. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Sangkhamanee, J., Panyachit, S. and Raksat, S. (2013). **Organizational Management and Social Networking of the New Buddhist Movements in Thailand**. Phranakhon Si Ayutthaya: Buddhist Research Institute Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Tonpo, K. (2013). “An Analytical Study of the Concept in the Works Composed by Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto)” **Veridian E-Journal SU** Vol.6, No.1 (January–April): 479-492.